

Carski portreti rimske Histrije u doba principata

Tomičić, Roberta

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:985752>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-08**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest umjetnosti

Preddiplomski sveučilišni studij povijesti umjetnosti (dvopredmetni)

Roberta Tomičić

Carski portreti rimske Histrije u doba principata

Završni rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest umjetnosti

Preddiplomski sveučilišni studij povijesti umjetnosti (dvopredmetni)

Carski portreti rimske Histrije u doba principata

Završni rad

Student/ica:

Roberta Tomičić

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Silvia Bekavac

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Roberta Tomičić**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Carski portreti rimske Histrije u doba principata** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 27. rujna 2023.

Sadržaj

1. UVOD.....	1
2. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA	2
3. CILJEVI	3
4. POVIJESNI KONTEKST	4
4.1. Histrija u doba principata	5
5. PORTRETISTIKA	6
5.1. Portret nepoznatog starijeg muškarca, Arheološki muzej Istre, Pula, druga polovica 1. stoljeća prije Krista	6
5.2. Glava žene, Arheološki muzej Istre, Pula, prva polovica 1. stoljeća	8
5.3. Glava žene pronađena u Ližnjanu, Arheološki muzej Istre, Pula, prva polovica 1. stoljeća	9
5.4. Portret žene, Arheološki muzej Istre, Pula, sredina 1. stoljeća	9
5.5. Portret muškarca s bradom iz Flanone, Zavičajni muzej Poreč, treće desetljeće 2. stoljeća	11
5.6. Portret nepoznate žene iz Flanone, Zavičajni muzej Poreštine, sredina 2. stoljeća	12
6. ZAKLJUČAK.....	14
7. LITERATURA.....	15
8. LIKOVNI PRILOZI.....	16

Carski portreti rimske Histrije u doba principata

Padom Nezakcija 117. godine prije Krista završava Drugi histarski rat. Histri su tada pokoreni od Rimljana, čime započinje intenzivan proces romanizacije. Tijekom sredine 1. stoljeća prije Krista odvio se prvi trijumvirat nakon kojeg je Gaj Julije Cezar veteranima osigurao posjede te osnovao prve veteranske kolonije - *Pola (Colonia Pietas Julia Pola)* 44. godine prije Krista i *Parentium*, također oko 44. godine prije Krista. U kasnijim razdobljima, posljedicom rimske ekspanzionističke politike, kada dolazi do organizacije rimskih provincija, ovaj prostor ostat će sastavni dio apeninskih pokrajina kao italska *Regio Decima*.

Uz sva antička dostignuća koja su se procesom romanizacije širila i prihvaćala na rimskom administrativnom području, od velikog značaja bio je i umjetnički izričaj. Rimsku skulpturu na našem prostoru poznajemo već od sredine 1. stoljeća prije Krista. Bez obzira bila ona privatna ili javna, službena ili kulturna, kao bitnu sastavnicu uvijek ističe portrete koji su najčešće od kamena, a javlja se u vidu statue, nadgrobnih spomenika ili biste. Većina primjera s područja Histrije u doba Principata produkt je rada lokalnih radionica, dok je manji dio importiran iz važnih produkcijskih središta poput Rima, Atene ili Male Azije.

Šest odabranih primjera iz Arheološkog muzeja Istre i Zavičajnog muzeja Poreštine nose tipološke značajke portretistike pojedinog carskog perioda ili fizionomske karakteristike cara, odnosno carice. Pojedine primjere moguće je povezati s portretnim prikazima na aversima novaca koji potvrđuju dataciju ustanovljenu temeljem tipova frizure ili fizionomskih karakteristika. Zbog izuzetne očuvanosti većine portreta bilo je moguće dobiti jasan uvid u tehniku i stil pojedinog razdoblja te njihovu mijenu tijekom vremena.

Ključne riječi: rimska umjetnost, Pula, antički portreti, carska portretistika, principat, skulptura

1. UVOD

Osnutak prvih autohtonih predrimskih gradova na istočnoj obali Jadrana odvijao se tijekom prve polovice 1. stoljeća prije Krista. Istra je tada pripadala provinciji Ilirik te je za vrijeme Augustove vladavine priključena Italiji kao *X regio Italiae*. Neposredna blizina centra omogućila je prihvaćanje rimske civilizacije na vrlo svojstven način, o čemu svjedoče razni arheološki nalazi, epigrafički spomenici i novac.¹

Urbanizam gradova nije uvijek pratio jedinstvenu tipologiju zbog različitih geografskih smještaja urbanih cjelina. Tipična matrica ortogonalnog sustava komunikacija u Jaderu (Zadar) i Parenciju (Poreč), uvelike se razlikuje od pulske rimske urbanistike. *Pola* je organizirana koncentričnim kružnim prometnicama koje slijede oblik histarske gradine. *Cardo maximus* u ovom je slučaju kružna prometnica koja se uspinje na sam vrh brežuljka, dok se njemu priključuju zrakasti dekumani. Primjer pravilne rimske gradske jedinice s insulama bila je ostvarena na nasipanom močvarnom području pri dnu brežuljka. Prema već ustaljenoj rimskoj urbanističkoj matrici, na sjecištu karda i dekumana smješten je forum s kapitolijem.² Monumentalna važnost antičke Pule vidljiva je i danas na mnogobrojnim spomenicima od kojih se najviše ističu amfiteatar, hram Augusta i Rome, slavoluk Sergijevaca, mali teatar, Herkulova vrata, Dvojna vrata te mnogi drugi.³

Dobra povezanost i blizina primarnog italskog teritorija, kojeg je Istra bila sastavni dio, omogućili su brz prijenos tamošnje carske portretistike, čiji se razvitak može pratiti nakon sredine 1. stoljeća prije Krista.⁴ Veliku ulogu u širenju antičke likovne matrice imale su gospodarske i socijalne prilike, dok je slabiji utjecaj rimske umjetnosti na pojedina područje rezultirao manjom kvalitetom umjetničkih ostvarenja. Najveći dio baštine kvalitetnih portreta potječe iz većih antičkih gradova, kao što je bila Pola.⁵

¹ N. CAMBI, 2002., 51.

² ISTI, 53.

³ ISTI, 62 – 77.

⁴ ISTI, 85.

⁵ N. CAMBI, 1991., 7.

2. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Skulpturalni primjeri carske portretistike plijenili su pozornost istraživačima još od vremena njihovog pronalaska, odnosno od samih početaka arheoloških istraživanja. Zahvaljujući uključenju istočne obale Jadrana u antičku civilizaciju, danas baštiniimo mnogobrojne povijesno-umjetničke primjere iz tog razdoblja. Najbolji primjeri svoje su mjesto pronašli u znanstvenim publikacijama.

Jedan od prvih istraživača koji je pokazao zanimanje za rimsku ostavštinu u Istri bio je Anton Gnirs. On u svom vodiču kroz antičke spomenike donosi sustavan pregled svih tada poznatih antičkih spomenika u Puli. Daleko najveći opus znanstvenih istraživanja donio je Robert Matijašić koji, osim znanstvenih radova u časopisima, ima objavljene knjige *Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium*, *Gospodarstvo antičke Istre* te *Antička Pula s okolicom* koju je napisao s Klarom Buršić-Matijašić. Temu antičkih portreta uključio je i u znanstvene članke *Izbor rimske portretne plastike iz zbirki Arheološkog muzeja Istre* te *Novi primjeri antičke portretne plastike iz Pule i okolice*. Sažet opis arheoloških istraživanja na pulskom forumu objedinio je u članku napisanim s Narcisom Bolšec-Ferri pod nazivom *Pula-forum*.

Velik doprinos tematici rimske portretistike donio je Nenad Cambi u djelima *Antički portret u Hrvatskoj*, *Antika*, *Dvije antičke glave iz Plomina (Flanona)* te katalog izložbe *Antički portret u Dalmaciji i Istri* koji je objedinio s tekstovima Marije Kolege. Važan povijesni pregled na istarskom tlu donosi Alka Starac u knjizi *Istra od Epulona do Dioklecijana*, dok u članku *Agripina mlađa u Puli* iznosi bitne činjenice o njezinu životu.

3. CILJEVI

Glavni cilj ovog završnog rada jest objasniti stilske karakteristike carskih portreta s područja nekadašnje Histrije. Portreti iz vremena Principata biti će povezani s pojedinim primjerima novca iz opusa Arheološkog muzeja Istre kako bi se istaknula njihova važnost prilikom atribucije i datacije portreta. Naglasak će biti stavljen na tipologije rimskih frizura te karakteristične fiziognomske značajke pojedinog portreta. Razlog tomu je određivanje osnovnih elemenata koji su pomogli pri dataciji portreta određenog razdoblja ili čak precizne atribucije cara, odnosno carice. Analiza portreta neizostavna je bez pregleda povijesnog konteksta koji je ujedno početna točka u istraživanju.

4. POVIJESNI KONTEKST

Nezakcij nedaleko od Valture bio je središte Histra u južnoj Istri, a predstavlja jedno od najznačajnijih arheoloških nalazišta. Njegova važnost obuhvaća nalaze iz razdoblja od prapovijesti do ranokršćanstva, odnosno šestog stoljeća. Do bitne prekretnice histarske kulture dolazi padom Nezakcija 177. godine prije Krista. Tim događajem ujedno je i završio Drugi histarski rat u kojemu su Histri pokoreni od strane Rimljana.⁶

Jedno od najvažnijih mjerila koje je utvrđivalo uspješnost države bila je prohodnost pomorskih puteva. Prohodnost sjevernog Jadrana gusarstvom su ometali Histri, pa su tako Rimljani 221. godine prije Krista krenuli u ratni pohod protiv njih. Tom prilikom Histri su se predali te je postignut sporazum o nenapadanju koji je zadovoljio Rimljane.⁷ Kako bi spriječili gusarstvo Histra, Rimljani su nakon dolaska na vlast organizirali sustav vojnih postaja duž jadranske obale.⁸

U to doba na užem rimskom teritoriju bukve građanski ratovi između dvije vodeće stranke, aristokratske i populističke, stvaraju se interesne grupacije i politički savezi, poznati kao trijumvirati. Iz tzv. prvog trijumvirata Gaj Julije Cezar izišao je kao pobjednik te je po završetku sukoba, kao naknadu za vjernu službu, veteranima osigurao zemljišne posjede. Tada su se, negdje između 47. i 44. godine prije Krista pojavile i prve veteranske kolonije *Pola* i *Parentium*. Pula je osnovana kao kolonija rimskih građana, odnosno *Colonia civium Romanorum*, te je kao takva imala status samoupravne gradske općine. Točnu dataciju osnutka grada nije moguće sasvim precizno odrediti jer ne postoje izvori koji to izravno bilježe.⁹

Međutim, Pilinije Stariji sredinom 1. stoljeća prije Krista navodi naziv *Colonia Pietas Julia Pola*. U doslovnom prijevodu *Pietas Julia* znači „julijevsko Milosrđe“, a služilo je u imenovanju rimskih gradova kako bi se odala počast mrtvom Cezaru. Prema tome, pouzdano se može reći kako je grad nastao za vrijeme carske dinastije Julijevaca, i to prema nekim mišljenjima nakon smrti začetnika te dinastije, Julija Cezara, u vrijeme njegovog posinka Oktavijana, odnosno najranije 42. godine prije Krista, ali ne i poslije bitke kod Akcija 31. godine.¹⁰

⁶ R. MATIJAŠIĆ i K. BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, 1996., 33.

⁷ ISTI, 34 - 35.

⁸ A. GNIRS, 1915., 13.

⁹ R. MATIJAŠIĆ i K. BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, 1996., 39 - 40.

¹⁰ ISTI, 41.

Postoji i teorija o ranijem nastanku Pole, koja se zalaže za njeno osnivanje već u vrijeme Cezara čiji bi se naziv *Pietas Julia* onda mogao protumačiti kao vrstu njegove poznate političke propagande. Cezar je tako kroz državničku karijeru često koristio ideju milosrđa kao naglasak na njegovu dobrotvornu narav. Prema takvom shvaćanju, nastanak Pole mogao se odviti za vrijeme Cezarove vladavine, ali i prije 44. godine prije Krista o čemu bo mogao svjedočiti natpis na luku Herkulovih vrata. Pokraj izuzetno oštećenog reljefa Herkulove glave i buzdovana smješten je loše sačuvan natpis koji spominje dva imena: *Gaj Kasije Longin* i *Lucije Kalpurnije Pizon*. Imena dvaju dužnosnika uklesana u gradska vrata obilježavaju dva izaslanika poslana od strane rimskog Senata s ciljem nositelja triju kolonija što je bila uobičajena praksa. Lucije Kalpurnije Pizon bio je otac Kalpurnije, Cezarove žene. On se nakon 43. godine prije Krista više ne navodi te nije poznato mjesto, vrijeme ni uzrok njegove smrti. Gaj Kasije Longin brat je Kasija koji je sudjelovao u Cezarovu ubojstvu, događaju koji je obilježilo čitavu julijevsku obitelj. Kako većina istraživača smatra nemogućim pretpostavku da bi rimski Senat poslao brata Cezarovog ubojice kao jednog od dvaju utemeljitelja nove kolonije, to bi značilo da se poslanstvo moralo odviti prije Cezarove smrti.¹¹

Zaključimo da direktnih dokaza o točnom datumu osnutka Pole nema, zbog čega je najispravnije tvrditi da je ona snovana u vrijeme trajanja Julijevsko-klaudijevske dinastije, kada nastaju i brojne druge rimske kolonije na istočnoj obali Jadrana.

4.1. Histrija u doba principata

Godina 177. prije Krista označava prijelomni trenutak u povijesti Istre u kojem ona postaje sastavnim dijelom Rimske Republike.¹² Početak Principata dočekala je u sastavu provincije Ilirik čijim dijelom ostaje sve do 12. godine prije Krista, nakon čega je priključena Italiji.¹³ U vremenu drugog trijumvirata nakon priključenja Italiji započinje proces romanizacije koji je trajao sve do 3. stoljeća.¹⁴ Proces romanizacije nije u potpunosti negirao postojanje prethodne civilizacije, pa je tako autohtono histarsko stanovništvo moglo slobodno iskazivati svoje porijeklo i štovati autohtone kultove, koji se procesom asimilacije s vremenom sve više interpretiraju s rimskim božanstvima.¹⁵

¹¹ ISTI, 41-45.

¹² R. MATIJAŠIĆ, 1998., 36 – 37.

¹³ A. STARAC, 2002., 118.

¹⁴ ISTA, 125.

¹⁵ R. MATIJAŠIĆ, 1988., 10.

5. PORTRETISTIKA

Rimska se skulptura na području istočne obale Jadrana razvijala od sredine 1. stoljeća prije Krista. Skulptura se prema tipologiji dijeli na javnu i privatnu, čija uloga ovisi izravno o naručitelju. Ovisno o naravi, skulptura se dijeli na službenu i kultnu. Jednako joj podjeli na javnu i privatnu odolijevaju i portretne statue.¹⁶ Antički portret u kamenu može biti ostvaren u vidu statue, nadgrobnih spomenika ili biste, ali je često ostvaren i u drugim medijima poput metala na nakitu, novcu i raznim uporabnim predmetima.¹⁷

Većina skulpture nastala je u lokalnim radionicama dolaskom majstora s italskog područja. Ponajprije su to bili kipari i klesari, koji ipak ne djeluju samostalno i nemaju status umjetnika, već su se smatrali sudionicima u procesu produkcije. Osim ove vrste produkcije na licu mjesta, skulptura je jednim dijelom bila importirana iz važnih središta kao što su Rim, Atena ili Mala Azija.¹⁸

Portretne statue javnog karaktera pripadaju službenim carskim portretima, a najčešće prikazuju careve, članove carske obitelji ili su izrađeni s ciljem zahvale pojedincu.¹⁹ Takve vrste portretnih statua nastaju u kasnorepublikanskom dobu, a njihov je značaj izniman jer omogućava razumijevanje i praćenje suvremenih umjetničkih tokova.²⁰

5.1. Portret nepoznatog starijeg muškarca, Arheološki muzej Istre, Pula, druga polovica 1. stoljeća prije Krista

Prvi su portreti izrađeni u drugoj polovini 1. stoljeća prije Krista, odnosno u Oktavijanovo doba. Primjer glave starijeg muškarca (inv. broj N-1157) datira u razdoblje od 50. do 40. godine prije Krista, a stilski slijedi odrednice kasnorepublikanske portretne tradicije.²¹ Ovaj portret nastaje približno u vremenu osnutka kolonije *Colonia Pietas Julia Pola*.²²

Portret nepoznatog starijeg muškarca (Arheološki muzej Istre) izrađen je od vapnenca bijele boje s crvenkastom patinom te ponekim sivim slojem.²³ Portret je sačuvan do vrata te nije moguće utvrditi njegov prelazak u torzo. Epiderma skulpture izuzetno je oštećena,

¹⁶ N. CAMBI, 2002., 85.

¹⁷ N. CAMBI, 1991., 9.

¹⁸ N. CAMBI, 2002., 85 – 86.

¹⁹ ISTI, 85.

²⁰ ISTI, 120.

²¹ KATALOG, 1990., 20.

²² N. CAMBI, 2002., 124.

²³ R. MATIJAŠIĆ, 1981., 18.

posebice na području nosa, usta i vrha brade. Lijeva ušna školjka je također oštećena, ali na temelju desne jasno su sačuvane unutarnje ušne šupljine.²⁴

Glava nepoznatog starijeg muškarca izrađena je u patetičkoj maniri prilikom koje je naglašen unutarnji doživljaj. Za razliku od kasnorepublikanskih portreta, na ovom primjeru vidljiv je naglasak na isticanju unutarnjih misli.²⁵ Poviše naglašenih obrva je visoko čelo koje frizura pokriva do polovice. Izrazito kratka i nisko počesljana frizura naglašena je redom širokih, srpasto uvijenih pramenova te razdjeljkom na liniji desnog oka. Pramenovi oko uha oštro su urezani, pritom se približavajući razini stilizacije, dok su na zatiljku površinski te širi i bogatiji. Oni su na čelu postavljeni u dva reda, grubo obrađeni kratkim udarcima i svrdlom. Kosti lica, posebice čela istaknute su te su pramenovi na sljepoočnicama stilizirani pa iz tog razloga nalikuju onima iz Trajanova doba.²⁶ Oštro usječene oči nadvisuju plitki kapci s oštrim bridovima. Iako oštećene, tragovi na zjenicama i šarenicama ukazuju na mogućnost urezivanja. Izuzetno naglašene jagodične kosti koje prelaze u blago istaknuti podbradak, doprinose ispijenom izgledu obraza. Dvije duboko urezane labionazalne bore spuštaju se iz baze oštećenog nosa do uglova usta. Zakrivljena usta daju skulpturi psihološku dubinu koja odiše napetim i namrgođenim izrazom.²⁷ Portret je individualiziran te su istaknuti realistički detalji koji se kreću u smjeru naturalizma. Prema tim karakteristikama ovaj bi primjer pripadao kasnorepublikanskoj tipologiji portreta, no zbog psihološke komponente i grubih realizama kojima odiše, on pripada Oktavijanovu dobu.²⁸

Primjer republikanskog tipa portretistike, na kojeg se jasno referira ovaj portret starijeg muškarca, prikazan je na novcu (inv. broj N-1157) iz Arheološkog muzeja Istre. Ovaj republikanski denar datira u 42. godinu prije Krista te se naslanja na tipologiju Cezarovih portrete. Avers prikazuje portret starijeg muškarca u profilu čija je glava okrenuta udesno, a čitav je prikaz obrubljen točkastim motivom. Revers prikazuje modius flankiran klasjima žita s natpisom *L • LIVINEIVS/ REGVLVS*. Revers prati točkasti motiv obruba aversa.²⁹

²⁴ R. MATIJAŠIĆ, 1981., 18.

²⁵ N. CAMBI, 2002., 120.

²⁶ KATALOG, 1990., 20.; R. MATIJAŠIĆ, 1981., 18.

²⁷ R. MATIJAŠIĆ, 1981., 18.

²⁸ N. CAMBI, 1991., 50.

²⁹ <http://numismatics.org/crro/id/trc-494.29> (datum pristupa: 23.8.2023.)

5.2. *Glava žene, Arheološki muzej Istre, Pula, prva polovica 1. stoljeća*

Drugi ženski portret iz Arheološkog muzeja Istre (inv. broj A-5271) vrlo je dobro očuvan, a izrađen je od bijelog sitnozrnatog mramora sa žućkastom patinom. Glava i vrat u cijelosti su sačuvani te je donji dio konično oblikovan s namjerom umetanja u torzo. Stražnja strana je zaravnjena koso u usporedbi s licem što govori o njezinom mogućem položaju uza zid. Iako relativno dobro sačuvana, skulptura ima mjestimična oštećenja na području nosa, brade i gornje usne.³⁰

Prikazana je žena mlađe dobi s tipičnom tiberijevskom frizurom. Karakteristični aksijalni razdjeljak dijeli gustu kosu koja preko ušiju pada u kontinuiranim valovitim pramenovima. Pramenovi se straga na vratu spajaju u plošnu punđu koja je tek naglašena i grubo obrađena. Izuzetno nisko čelo uokviruju valoviti uvojci koji se spuštaju i djelomično pokrivaju ušne školjke na kojima su vidljive naušnice s kuglastim privjeskom. Iza oba uha su bogato spiralno uvijeni uvojci kose te se pletenicama slobodno spuštaju prema ramenima. Glava je oblikovana strukturalno masivno s jakim kostima lica.

Oči su krupne, usmjerene prema dolje i izvedene snažnim urezivanjem unutarnjih uglova. Nadvisuju ih elegantno oblikovane obrve. Unatoč oštećenjima, moguće je razaznati obrise pravilnog nosa koji ima jako udubljene nozdrve izvedene svrdlom.³¹ Plastično izvedena usta postignuta su pomoću duboko urezanih krajeva koji prelaze u blagi smiješak. Mnogobrojne portretne karakteristike poput duže gornje usne, blagih kolutova na vratu te finih prijelaza obraza prema nosu ukazuju da je možda riječ o prikazu člana carske obitelji. Činjenica je potkrijepljena velikim dimenzijama skulpture, ali i njezinom usađivanju u trup. Navedene portretne karakteristike najbolje odgovaraju liku Antonije Minor, majke Germanika i Klaudija te supruge Druza Starijeg.³² Nedvojbeno je da postoje određene sličnosti i s tipom Faustine Minor, no prema R. Matijašiću ovaj portret pripada tipu Antonije Minor.³³ Portretne karakteristike ovog ženskog portreta slijede julijevsko-klaudijevsku portretistiku što je postignuto oponašanjem mode i načinom slaganja frizure.³⁴

³⁰ R. MATIJAŠIĆ, 1981., 21.

³¹ KATALOG, 1990., 1990., 27

³² N. CAMBI, 1991., 67.

³³ R. MATIJAŠIĆ, 1981., 21.

³⁴ N. CAMBI, 2002., 133.

5.3. Glava žene pronađena u Ližnjanu, Arheološki muzej Istre, Pula, prva polovica 1. stoljeća

Glava žene iz Ližnjana pronađena je u travnju 1990. godine tijekom kopanja temelja za kuću te je poklonjena Arheološkom muzeju Istre. Skulptura je izrađena od kvalitetnog vapnenca u prirodnoj veličini. Obrađena je sa sviju strana kao puna plastika, no dosta je oštećena na predjelu usta, nosa i brade. Frizura je na stražnjoj strani grubo obrađena, pa se može zaključiti da je bila postavljena uz zid te je zbog mjesta pronalaska sigurno da je pripadala određenom nadgrobnom spomeniku. Prelomljena je na području vrata, ali ostale su sačuvane tri jasno vidljive horizontalne bore kao naznake naturalističkog načina prikazivanja. Oči su krupne te je vidljiva visoka razina izvedbe pri obradi detalja, dok je kosa oblikovana u frizuru razdjeljkom odijeljenu na dvije polovice. Valoviti pramenovi se iz razdjeljka spuštaju preko ušnih školjki pritom ih gotovo potpuno pokrivajući. Ispod bujne kose, na ušima izviru naušnice s okruglim privjeskom. Iza ušiju se uz vrat spuštaju po dva uvojka sa svake strane, no nisu cjelovito sačuvani zbog linije prijeloma. Kosa uokviruje nisko čelo, a svojim izgledom podsjeća na ljušturu pravilne narebrene školjke. Detaljizacija pramenova vidljiva je ponajprije na sljepoočnicama, dok oni su poviše čela tek naznačeni. Nešto grublje crte lice ukazuju na realističan način prikazivanja, ali i da je ova skulptura najvjerojatnije djelo lokalne produkcije. Temeljem frizure kao najpouzdanijim sredstvom datacije antičke umjetnosti, smatra se da ova glava žene iz Ližnjana datira unutar prve četvrtine 1. stoljeća, odnosno krajem Augustove i tijekom Tiberijeve vladavine.³⁵

5.4. Portret žene, Arheološki muzej Istre, Pula, sredina 1. stoljeća

Prilikom početka gradnje poslovno-stambene zgrade na pulskom su Forumu provedena zaštitna arheološka istraživanja tijekom 1987. i 1988. godine. Na istraženom prostoru pronađeni su ostaci antičkih i kasnoantičkih građevina, ulomci keramike, dekorativnih fresaka te, između ostalog, mnogobrojne skulpture među kojima je i glava žene (inv. broj A-16943) izrađena od finog bijelog mramora. Skulptura je pronađena u veljači 1988. godine u sloju građevinskog nasipa, a datira u sredinu 1. stoljeća te je potpuno očuvana.³⁶

³⁵ R. MATIJAŠIĆ, 1993., 48.

³⁶ N. BOLŠEC-FERRI i R. MATIJAŠIĆ, 1990. 149-151.

Glava je dosta dobro sačuvana izuzev mjestimičnih oštećenja na bradi, usnama i nosu. Donji dio je prelomljen, no vidljivo je da je nekad imao konični završetak koji bi se zaticao u torzo i time činio statuu. Lice je ovalno i profinjeno te ga uokviruje skladno oblikovana frizura koju je moguće podijeliti u tri cjeline. Aksijalni razdjeljak tvori simetričnu cjelinu, a tanki pramenovi u blagim se valovima spuštaju preko sljepoočnica pritom pokrivajući veći dio čela. Sljepoočnice sa zatiljkom povezuju po dvije pletenice od kojih je jedna tanja, a druga deblja. Pletenice imaju ulogu fizičkog odvajanja gornjeg ravnog dijela frizure od donjeg s četiri niza kovrča. Kovrče su oblikovane na način da podsjećaju na pužice, a njihova su središta perforirana svrdlom. Niz kovrči prati oblik glave te se postepeno smanjuje prema zatiljku gdje se spajaju s pletenicama. Kovrčice-pužići u potpunosti pokrivaju uši i ujedno skrivaju početke triju manjih pletenica sa svake strane.³⁷ Bademaste oči uokvirene su tankim linijama kapaka i tankim, detaljno obrađenim obrvama. Nos je potpuno otučen, no vidljivi su tragovi svrdla pri oblikovanju nosnica. Iako oštećene, usnice su bile pune i mirnog izraza kojim je čitav portret odisao. Lice i vrat izuzetno su fino modelirani kako bi dočarali zaglađenost i plastičnost ženske puti.³⁸ Ovaj primjer portreta više se približio idealizaciji nego realizmu ili naturalizmu kakav je bio dotadašnji portretistički trend.

Temeljem poznatih skulpturalnih primjera portreta, kao i onih na novcima, stilska i ikonografska analiza identificirala je ovaj portret Agrippine Minor.³⁹ Postala je caricom u trećem braku s Klaudijem koji joj je ujedno bio stric. Iz prvog braka imala sina Nerona kojeg je Klaudije posinio kako bi mu osigurao prijestolje. Nije zabilježeno je li Agripina ikad posjetila Pulu, no poznato je da je njena carska obitelj imala mnogobrojne posjede uokolo Pule te se dokaz o štovanju njezina kulta nalazi na prostoru nekadašnje taberne na forumu u kojoj je smještena Agripinina kuća.⁴⁰

Niz portreta ove carice može se podijeliti u tri skupine ovisno o načinu izvođenja frizure. Prema toj podjeli, primjer pronađen na pulskom Forumu pripada drugoj skupini portreta, a datira između 40. i 50. godine.⁴¹ Upitna atribucija ovog portreta česta je tema znanstvenih radova. R. Matijašić iznosi kako tip frizure prikazan na Pulskom primjeru, neznatno odstupa od atribuiranih primjera Agripine Minor iz Milana, Kopenhagena,

³⁷ R. MATIJAŠIĆ, 1993., 49.

³⁸ ISTI, 49

³⁹ KATALOG, 1990., 29.

⁴⁰ A. STARAC, 1997., 1 – 2.

⁴¹ R. MATIJAŠIĆ, 1993., 49 – 50.

Ankone, Rima (Mercato Traiano), Firenze, Napulja, itd.⁴² Navedeni primjeri imaju jednako oblikovane sve fizionomske karakteristike osim brade koja je na pulskom primjeru izvedena bez karakterističnog jakog podbratka. Fizionomija našeg primjera suviše se razlikuje od čitavog niza njezinih službenih portreta te je moguće da prikazuje nepoznatu ženu iz viših slojeva društva ili portret nije vjerni prikaz fizionomije Agripine Minor. Unatoč problematici atribucije ovog portreta, njegova datacija oko 50. godina nije sporna.⁴³

5.5. Portret muškarca s bradom iz Flanone, Zavičajni muzej Poreč, treće desetljeće 2. stoljeća

Dva antička portreta pronađena u plominskoj luci danas se čuvaju u Zavičajnom muzeju Poreštine. Antičke glave-portreti prikazuju lik muškarca iz kasnohadrijanskog razdoblja te lik žene iz ranoantoninskog razdoblja.⁴⁴

Portret muškarca s bradom (inv. broj AR-206) odlomljen je u vratu te je relativno dobro sačuvan izuzev oštećenja na dijelu kose, nosa i brade.⁴⁵ Epiderma kamena hrapava je, no razlog tomu su različiti prirodni agensi koji su tijekom stoljeća djelovali na ovaj portret. Skulptura je izrađena od bijelog mramora sa žuto-smeđom patinom te je nešto veća od ljudskih dimenzija. Prikazan je mlađi muškarac u maniri Hadrijanovih portreta.⁴⁶ Ovalno, punašno lice uokvireno je bogatim i gustim pramenovima kose koji sežu do polovice čela i na sljepoočnice.⁴⁷ Pramenovi se radijalno šire iz zvijezde na zatiljku u svim smjerovima te na čelu završavaju u nagomilanim kukicama. Oni na zatiljku su gotovo priljubljeni uz oblik lubanje postepeno se izdižući prema čelu. Središte čela obilježeno je karakterističnim motivom dvaju nasuprotno postavljenih uvojaka.⁴⁸ Ispod bujne kose izviru duboke ušne školjke. Guste, reljefno naznačene obrve odaju dojam psihologizacije ovog portreta koji je dodatno naglašen snažnim patosom. Portret odiše dozom sjete i smirenosti pritom ne zalazeći u sfere mimike i gestikulacija. Približavanje antičkim klasicističkim ostvarenjima postignuto je blagim urezivanjem šarenica u bjeloočnice.⁴⁹ Ispod dugog i širokog nosa šire se dvije duboko urezane labionazalne bore

⁴² ISTI, 49.

⁴³ ISTI, 49 – 50.

⁴⁴ N. CAMBI, 1995., 91.

⁴⁵ KATALOG, 1990., 34.

⁴⁶ N. CAMBI, 1995., 91.

⁴⁷ KATALOG, 1990., 34.

⁴⁸ N. CAMBI, 1995., 92.

⁴⁹ ISTI, 95.

koje sežu do brkova.⁵⁰ Naglašavanje voluminoznosti i isticanje vještosti u izradi detalja vidljivo je u izradi dlačica na obrvama, brkovima i bradi koju se počinju snažno manifestirati u Hadrijanovoj portretistici. Kratka brada prati kut donje čeljusti te nisko pirjanja uz obraze, dok brkovi prate oblik usana i svijaju se u rubovima prema unutrašnjosti. Moguće je da je ovaj portret pripadao kamenoj statui što se može zaključiti na temelju orijentacije glave prema desnom ramenu. Temeljem svih navedenih stilskih karakteristika, ovaj portret s manjim odstupanjima pripada Hadrijanovom tipu portretistike.⁵¹ Ovaj tip Hadrijanovog portreta datira od početka njegove vladavine 117. godine do nakon 121. godine. Prema mišljenju N. Cambija portret muškarca iz Flanone nastao je netom nakon toga, odnosno između 120. i 130. godine. Ta je činjenica potkrijepljena stilski elementima, u prvom redu slaboj upotrebi brzo rotirajućeg svrdla te jedva naznačene zjenice.⁵²

Stilske karakteristike vidljive su na denaru (inv. broj N-107) koji se čuva Arheološkom muzeju Istre, a datira u 136 godinu. Avers prikazuje Hadrijana s jednakim karakteristikama kao na primjeru muškarca iz Flanone, odnosno prikazan je u profilu okrenutom udesno i natpisom *HADRIANVS AVG COS III P P*. Profil prikazuje Hadrijana s bogatom, voluminoznom bradom i kosom te naglašenim obrvama. Revers nosi prikaz Fides s klipovima kukuruza i košarom plodova, što potvrđuje natpis *FIDES PVBLICA*. Novac potvrđuje vrijeme nastanka flanonskog portreta, odnosno njegovu dataciju u treće desetljeće 2. stoljeća.⁵³

5.6. Portret nepoznate žene iz Flanone, Zavičajni muzej Poreštine, sredina 2. stoljeća

Portret žene također je pronađen u plominskoj luci te je u prirodnoj veličini. Sačuvana je do polovice vrata s manjim oštećenjima na čelu, nosu, oku i vrhu brade. Skulptura je izrađena od bijelog mramora sivo-smeđe patine. Glava prikazuje mladu ženu na čijem je licu vidljiv ozbiljan izraz.⁵⁴ Ovalno lice gotovo da je idealizirano uglačanom epidermom.⁵⁵ Nisko čelo uokviruje osebujna frizura koja se sastoji od tri dijela. Aksijalni razdjeljak iz kojeg se masivni valoviti pramenovi preko sljepoočnica spuštaju ispred

⁵⁰ KATALOG, 1990., 34.

⁵¹ N. CAMBI, 2002., 136.

⁵² N. CAMBI, 1995., 96.

⁵³ [https://numismatics.org/ocre/id/ric.2_3\(2\).hdn.2199-2203](https://numismatics.org/ocre/id/ric.2_3(2).hdn.2199-2203) (datum pristupa: 22.8.2023.)

⁵⁴ ISTI, 97

⁵⁵ KATALOG, 1990., 36

ušiju, predstavljaju prvu zasebnu cjelinu frizure. Druga cjelina obilježena je blažim valovima koji se uz lubanju pružaju prema zatiljku na kojem je smještena zasebna cjelina punđe.⁵⁶ Bogata punđa u visini očiju smještena je visoko iznad potiljka, a sastavljena je od isprepletenih pletenica. Taj tip frizure pripada antoninskoj portetistici, odnosno nosila ju je Faustina Minor u razdoblju između 149. i 154. godine.⁵⁷ Portret žene iz Plomina ima malo izbočene oči, neznatno krupniji nos i pune usne. Ispod istaknute brade izviruje podbradak. Iako je lice ponešto idealizirano, ovdje nije riječ o idealnom ženskom liku već portretu.⁵⁸ Temeljem navedenih stilskih karakteristika koje se mogu povezati s načinom prikazivanja Faustine Minor, sa sigurnošću možemo tvrditi da je portret žene iz Plomina nastao sredinom 2. stoljeća.

Prepoznatljiva tipologija frizure Faustine Minor vidljiva je na novcu (inv. broj 124) koji se čuva u Arheološkom muzeju Istre. Frizura na novcu nije identična frizuri prikazanoj na flanonskom primjeru, odnosno nema prikazana dva pramena ispred uha. Unatoč tome, ženski profil na aversu zasigurno prikazuje Faustinu Minor što potvrđuje natpis *FAVSTINA AVGVSTA* te smješta nastanak flanonskog portreta u sredinu 2. stoljeća. Revers prikazuje božicu Junonu između dvoje djece s trećim u naručju, a uokolo je natpis *IVNONI LVCINAE, SC*. Novac datira između 161. i 176. godine što je petnaestak godina kasnije od vremena nastanka flanonskog portreta, no još uvijek u vremenu trajanja vladavine Faustininog supruga, cara Marka Aurelija.⁵⁹

⁵⁶ N. CAMBI, 1995., 98.

⁵⁷ KATALOG, 1990., 37.

⁵⁸ N. CAMBI, 1995., 97.

⁵⁹ https://numismatics.org/ocre/id/ric.3.m_aur.1649 (datum pristupa: 23.8.2023.)

6. ZAKLJUČAK

Tijekom mnogobrojnih povijesnih promjena koje su zahvatile područje nekadašnje Histrije, najbitniji trenutak bio je osvajanje tog područja od strane Rimljana. Događaj se odvio u Nezakciju nedaleko od Pule, u središtu Histra. Padom Nezakcija 177. godine započeo je postupni proces romanizacije autohtonog stanovništva, ali ujedno je time i okončan Drugi histarski rat. Dolaskom Gaja Julija Cezara na vlast započinje razdoblje Principata u kojem je veliku ulogu za osnutak Pule imao kraj prvog trijumvirata. Car je tada veteranima osigurao posjede kao nagradu za vjernu službu te su na taj način nastale kolonije Pola i Parentium. Utvrđena je činjenica da je rimska kolonija *Colonia Pietas Julia Pola* nastala prije 44. godine prije Krista, što dokazuje natpis na luku Herkulovih vrata u Puli.

Četiri kamene glave iz Arheološkog muzeja Istre i dvije iz Zavičajnog muzeja Poreč prikazuju širok odabir portreta iz različitih doba carske portretistike. Portret nepoznatog starijeg muškarca iz druge polovice 1. stoljeća prije Krista uvodi nas u sam početak carske portretistike, pritom se oslanjajući na minule uzore republikanskih portreta. Glava žene pronađena u Ližnjanu iz prve polovice 1. stoljeća temeljem portretnih karakteristika zasigurno pripada vremenu kraja Augustove, odnosno u vrijeme Tiberijeve vladavine. Inspirativan i dvojbjen Portret žene iz sredina 1. stoljeća, za kojeg se smatra da predstavlja portret Agripine Minor, još uvijek je neiscrpna tema mnogih rasprava. Datacija ovog portreta zasigurno je točna, no atribucija je upitna zbog manjih neslaganja u portretima istog tipa. Portret muškarca s bradom iz Flanone iz trećeg desetljeća 2. stoljeća nastao je u vrijeme Hadrijanove vladavine te sadržava osnovne tipološke značajke njegovih portreta jednako kao na novcu. Portret nepoznate žene iz Flanone iz sredine 2. stoljeća odraz je tipologije frizure Faustine Minor, ali s manjim odstupanjima poput dva pramena ispred uha. Unatoč tome, zasigurno je da je portret nastao sredinom 2. stoljeća što dokazuje avers novca.

Rimska carska portretistika imala je velik značaj pri određivanju datacije pojedinih spomenika. Razlog tomu su karakteristične značajke u prikazima fizionomija i frizura pojedinca koji se mogu povezati s vladavinom određenog cara. Osim na temelju kamenih spomenika, odnosno carske portretistike, ulogu u dataciju pojedinog spomenika imao je novac.

7. LITERATURA

- N. BOLŠEC-FERRI i R. MATIJAŠIĆ, 1990. – NARCISA BOLŠEC-FERRI, ROBERT MATIJAŠIĆ, Pula-forum, u: *Arheološki pregled 1988.*, Ljubljana, 1990., 149-151.
- KATALOG, 1990. – Nenad Cambi, Marija Kolega, *Antički portret u Dalmaciji i Istri*, Zadar, 1990.
- N. CAMBI, 1991. – Nenad Cambi, *Antički portret u Hrvatskoj*, Zagreb, 1991.
- N. CAMBI, 1995. – Nenad Cambi, Dvije antičke glave iz Plomina (Flanona), *Histria Archaeologica*, 20-21 (1989.-1990.), 91-108.
- N. CAMBI, 2002. – Nenad Cambi, *Antika*, Zagreb, 2002.
- A. GNIRS, 1915. – Anton Gnirs, *Pola: ein Führer durch die antiken Baudenkmaler und Sammlungen*, Beč, 1915.
- R. MATIJAŠIĆ, 1981. – Robert Matijašić, Izbor rimske portretne plastike iz zbirke Arheološkog muzeja Istre, *Histria Archaeologica*, 11-12 (1980.-1981.), 17-32.
- R. MATIJAŠIĆ, 1988. – Robert Matijašić, *Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium*, Zagreb, 1988.
- MATIJAŠIĆ, 1993. – Robert Matijašić, Novi primjeri antičke portretne plastike iz Pule i okolice, u: *Umjetnost na istočnoj obali Jadrana u kontekstu europske tradicije*, (ur.) Nina Kudiš, Marina Vicelja, Rijeka, 1993., 47-52.
- R. MATIJAŠIĆ i K. BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, 1996. – Robert Matijašić, Klara Buršić-Matijašić, *Antička Pula s okolicom*, Pula, 1996.
- R. MATIJAŠIĆ, 1998. – Robert Matijašić, *Gospodarstvo antičke Istre*, Pula, 1998.R.
- A. STARAC, 1997. – Alka Starac, Agripina mlađa u Puli, *Godišnjak muzealaca i galerista Istre*, Pula, 1997., 1-2
- A. STARAC, 2002. – Alka Starac, *Istra od Epulona do Dioklecijana*, Pula, 2002.

Web izvori:

<http://numismatics.org/crro/id/rrc-494.29> (datum pristupa: 23.8.2023.)

[https://numismatics.org/ocre/id/ric.2_3\(2\).hdn.2199-2203](https://numismatics.org/ocre/id/ric.2_3(2).hdn.2199-2203) (datum pristupa: 22.8.2023.)

https://numismatics.org/ocre/id/ric.3.m_aur.1649 (datum pristupa: 23.8.2023.)

8. LIKOVNI PRILOZI

*Slika 1 Portret nepoznatog starijeg muškarca, Pula, druga polovica 1. st. pr. Kr., Arheološki muzej Istre, Pula
(Izvor: N. CAMBI, 2002., 120.)*

*Slika 2 Republikanski denar, 42. god. pr. Kr., Arheološki muzej Istre, Pula
(Fotografija: E. Trbojević)*

*Slika 3 Glava žene, prva polovica 1. st., Arheološki muzej Istre, Pula
(Izvor: N. CAMBI, 2002., 133)*

*Slika 4 Glava žene pronađena u Ližnjanu, prva polovica 1. st, Arheološki muzej Istre, Pula
(Izvor: R. MATIJAŠIĆ, 1993., 51)*

Slika 5 Portret žene, Pula, sredina 1. st., Arheološki muzej Istre, Pula
(Izvor: N. CAMBI, 2002., 129)

Slika 6 Portret nepoznate žene, Flanona, sredina 2. st., Zavičajni muzej Poreštine, Poreč
(Izvor: N. CAMBI, 2002., 136)

Slika 7 Novac s prikazom Faustine Minor, 161.-176. godina, Arheološki muzej Istre, Pula

(Fotografija: E. Trbojević)

Slika 8 Portret muškarca s bradom, Flanova, treće desetljeće 2. st., Zavičajni muzej Poreštine, Poreč

(Izvor: N. CAMBI, 2002., 136)

Slika 9 Novac s prikazom Hadrijana, 136. godina, Arheološki muzej Istre, Pula

(Fotografija: E. Trbojević)

Imperial portraits of Roman Histria in the era of the Principate

With the fall of Nesactium in 117 BC, the Second Histrian War ends. Histrians are then conquered by the Romans, which starts the intensive process of Romanization. During the middle of the 1st century BC the first triumvirate took place, followed by Gaius Julius Caesar securing properties for veterans and founding the first veteran colonies - Pola (Colonia Pietas Julia Pola) in 44 BC and Parentium, also around 44 BC. In later periods, as a result of the Roman expansion policy, when it comes to organization of the Roman provinces, this area will remain an integral part of the Apennine provinces like the Italian Regio Decima.

Along with all the ancient achievements that were spread and accepted through the Romanization process in the Roman administrative area, artistic expression was also of great importance. We know examples of Roman sculpture in our area since the middle of the 1st century BC. Regardless of whether it is private or public, official or cult, as an essential component always highlights the portraits, which are most often made of stone and appears in the form of statues, gravestones monuments or busts. Most of the examples from the area of Histria during the Principate period are products work of local workshops, while a smaller part is imported from important production centers like Rome, Athens or Asia Minor.

The six selected examples from the Archaeological Museum of Istria and the Local Museum of Poreština bear typological features of portraiture of a particular imperial period or physiognomy characteristics of the emperor and empress. Some examples can be connected with portrait representations on the obverses of coins that confirm the dating established on the basis of types hairstyle or physiognomic characteristics. Due to the exceptional preservation of most of the portraits, it is possible to get a clear insight into the technique and style of a particular period and their changes over time.

Key words: Roman art, Pula, ancient portraits, imperial portraiture, principate, sculpture